

ULUSLARARASI HUKUKUN DAYANAĞINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİN DÖNEMSELLİKLERİ SORUNU: DOĞAL HUKUK GÖRÜŞÜ ÖRNEĞİ

The Periodicity of International Legal Theories: The Case of Natural Law

Yrd. Doç. Dr. Erdem DENK*

Özet:

Bu çalışma, uluslararası hukukun dayanağını açıklama iddiasındaki yaklaşımlardan doğal hukuk görüşünü farklı bir açıdan değerlendirmek çabasıdır. Önce Vitoria ve Grotius gibi ilk örneklerden başlayarak görüşün ön plana çıktığı dönemlerin tarihsel ve siyasal özellikleri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede de "doğal hukuk" görüşünün, *per se* değeri bir yana, temel olarak pozitif hukuk alanını belirleme şansına sahip olmayan özneler tarafından dile getirildiği veya sahiplenildiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası hukuk teorileri, doğal hukuk görüşü*

Abstract:

This study examines the natural law theory from a different point of view. The historical and political characteristics of the sequences of history in which the natural law theory has come into prominence are analysed starting from Vitoria and Grotius eras. It is then suggested that the natural law theory, apart from its *per se* value, is basically introduced and upheld by agencies that do not have the chance to effect the positive law at a given historical context and period.

Keywords: *International legal theories, natural law theory*

*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Genelde hukuk, özelde de uluslararası hukukun dayanağı konusunda çeşitli kuramlar ve görüşler bulunmaktadır. Geniş bir yelpazede yer alan bu görüşler, literatürde de yaygın kabul gördüğü üzere, genel olarak “doğal hukuk görüşü” ve “iradeci görüş”¹ olarak tanımlanan iki ana görüş ve onların çeşitli şekillerdeki alaşımlarından ya da sentezlerinden oluşmaktadır.² Büyük ölçüde bu anlamda bir sentez girişimi olarak görmek mümkün olmakla ya da en azından bu iki ana görüşten birisinin özgün bir türevi şeklinde de değerlendirilebilmekle birlikte,³ uluslararası hukuk bağlamında bir üçüncü ana görüş olarak objektivist hukuk görüşü de bulunmaktadır.⁴ Uluslararası hukuk ders kitapları başta olmak üzere uluslararası hukukun dayanakları konusundaki akademik çalışmalara yansıyan bu genel sınıflandırmayı ya da zımnen yapılan böyle bir ayrımı, öte yandan, uluslararası hukukun özellikle şekli kaynakları arasında doğrudan teşhis ve tespit etmek pek olanaklı değildir. Bunu şekli kaynakların “doğası gereği” iradeci hukukun bir yansıması olduğu görüşüyle açıklamak da pek yerinde gözükmemektedir. Zira doğrudan doğruya devletler arasında imzalanan birçok uluslararası sözleşme, antlaşma vb. belge de -belki de ilk elde beklenin tersine- sırf iradeci görüşün yansıması, tezahürü veya uygulaması olmaktan farklı bir karakter taşıyabilmektedir. Gerçekten de iradeci görüşün açıklama gücünün dışında değilse bile (ki, metne girmek de iradedendir), ya tümüyle ya da büyük ölçüde doğal hukuk görüşünün etkisiyle biçimlendirilmiş pozitif hukuk metinlerine rastlamak olasıdır. Bu durum özellikle de insan hakları ve çevre alanındaki çok taraflı uluslararası sözleşmelerde kendisini göstermektedir. Kısacası, doğrudan doğruya iradeci

¹ Bu görüş çoğu durumda pozitif hukuk görüşü şeklinde de ifade edilmekle birlikte, pozitif hukuk nihayetinde usulüne göre yürürlüğe konmuş hukuk (kuralları) alanını ifade ettiği ve burada da hukukun içeriğine değil dayanaklarına ilişkin bir tartışma yapılacağı için, “iradeci hukuk görüşü” kavramı tercih edilmiştir.

² Malcolm N. Shaw, **International Law**, 5. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 24.

³ Gerçekten de, örneğin daha çok Kelsen’in ismiyle bilinen normcu kuramın büyük ölçüde iradeci kuramla örtüşen bir yaklaşım olduğu ve fakat temel varsayımı açısından da varsayımsal (en azından irade-ötesi) bir özellik taşıdığı bilinmektedir.

⁴ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, I. Kitap**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 10-16.

görüştün işaret ettiği alanda cereyan etmekle birlikte, birçok devlet uygulaması da iradeci görüşten ziyade doğal hukuk anlayışına dayanabilmektedir.

Biraz da bu durumun arka planını zımnen de olsa irdelemek amacındaki bu çalışmada, öncelikle uluslararası hukukun dayanakları konusundaki ana görüşlerden doğal hukuk görüşünün temel argümanları kısaca tartışılacaktır. Sonrasya bu görüşün ön plana çıktığı dönemlerdeki siyasal ve sosyal süreçler (ve konumuz açısından “uluslararası ilişkiler”) temelinde yaşanan gelişmelerle ilişkisi ve ikisi arasındaki olası koşutluklar konusunda bir değerlendirme yapılacaktır. Kuşkusuz, böyle bir ilişkisellik kurma girişimi, yeri geldikçe ele alınacak somut görüşler, olaylar ve uzmanlar açısından doğrudan bir hüküm vermek anlamına gelmeyecektir. Bir başka deyişle, her ne kadar her olayın ve kişinin en nihayetinde içinde yaşadığı toplumsal koşulların bir ürünü olduğu ve çalışmalarının da bir şekilde “konjonktürel” olarak koşullandığı açıksa da, yapılmaya çalışılacak olan sözü geçecek olaylara kurgulanmışlık ya da ilgili kişilere niyet atfetmek kesinlikle değildir. Bu çalışmanın kapsamının ve amacının tümüyle ötesindeki bu nokta bir yana, hukuk alanındaki bir çalışmanın veya önerinin her durumda siyasi konjonktürde bir fikre, oluşuma, gelişmeye tekabül ettiği ve bu koşutluktan bağımsız bir şekilde ele alınması ve anlaşılmasının mümkün olmadığı açıktır. Çalışmanın varsayımlarıyla olası bulgularının da bu ilişkisellik tespiti çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Nitekim doğal hukuk görüşünün seçilmesinin nedeni de, hem iradeci görüşün isimlendirme aşamasından başlayarak pratikte doğrudan doğruya “resmi” bir hukuk yapma sürecine atıf yaptığının açık olması, hem de doğal hukuk görüşünün bu anlamda daha nötr, nesnel ve bilimsel bir görüş şeklinde algılanmasıdır. Oysa, toplumsal ve tarihsel bağlamı çerçevesinde yapılacak bir incelemeyle, doğal hukuk görüşünün *de* tıpkı iradeci görüş için söz konusu olduğu üzere belirli bir siyasi ve toplumsal konumun ve talebin sonucu olduğu ileri sürülecektir.

Nihayet, pek tabii ki kimi çalışmaların konjonktürel değer ve anlamının ötesine taşması ve tabiri caizse konjonktüre (tarihe) direnerek ortaya atıldığı dönem sonrasında da dikkate alınması (“zaman ve mekândan bağımsızlaşması”) ve hatta dikkate alınmamazlık edilememesi söz konusudur. Ki böyle durumlarda da zaten klasik çalışmalar ve/veya kurucular/klasik otoriteler söz konusu demektir. Ancak

bu bile, ilgili görüşlerin ortaya atıldıkları konjonktür temelinde irdelenmesini engelleyecek bir durum olmasa gerektir. Zira böylesi “klasik” çalışmaların kendi tarihsel bağlamlarında irdelenmesinin, yine bu çalışmanın kapsamı dışında da olsa, uluslararası hukukun “tarihsel ve felsefi kökleri” ve buna bağlı “genetik özellikleri”ni tespit ve teşhis etmek açısından anlamlı veriler sunabileceği de açıktır.

1. DOĞAL HUKUK GÖRÜŞÜ

Hukukun dayanağını yani bağlayıcılık gücünü metafizik veya uhrevî, yani insan-ötesi veya insan-üstü kaynaklardan aldığı savlayan görüşleri kabaca “doğal hukuk görüşü” adı altında toplamak mümkündür. Çeşitli dönem ve şekillerde ortaya çıkan ve çeşitli argüman ve referanslarla açıklanan birçok versiyonu olan bu ekolün en temel iddiası, hukukun *a priori* (dolayısıyla evrensel) veriler üzerine bina edildiğidir. Özü itibarıyla bir meta-bağlayıcı olan bu hukukun, yöneticiler başta olmak üzere herkes tarafından uyulması gerekli ana kodlar olduğu savlanır. Yerine göre Tanrı’nın, doğanın, doğa halinin, insan aklının (*reason*) ve hatta mantığın yasası olduğu söylenen hukuk, temel olarak bir bilgi, bilme veya keşfetme nesnesidir.

Modern öncesi dönemi nitelemek için sıklıkla kullanılan “klasik” dönemi takiben başlayan süreçte hukukun dayanakları konusu, yapılan tartışmaların en can alıcı noktasını oluşturmuştur. Özellikle 1492’de sembolize olan coğrafi yayılma süreciyle İspanya’da (Salamanca) başlayan tartışmalar, bir yandan İspanya’nın (Avrupa’nın) “oradaki” varlığını hukuksal olarak açıklamaya çalışırken, bir yandan da iç ve dış dönüşüm süreçleri nedeniyle krallıkların zaten ayrılmaya çalıştıkları mevcut din temelli hukuk paradigmasından da kopma sürecini beslemiştir. Buysa, hem yeni bir ilişki şeklini meşrulaştırmayı⁵ hem de bunu eskiyi ve eskinin hukuk paradigmasını yeniden üretmeden ve hatta tarihe gömerek yapmanın yollarını

⁵ Özellikle ulusal düzeydeki toplumsal (sınıfsal, dinsel vb.) çatışmaların hukuksal önermeler alanına etkisi için bkz. Niyazi Öktem, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, 4. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1988, s. 129-131.

bulmayı gerektirmiştir.⁶ Bu çerçevede, artık “klasik” hukuk olarak anılan dönemden kopuş süreci başlamış, insan, akıl, vicdan vb. kavramların da yardımıyla bu yeni alan için yeni bir hukuk paradigması önerme sürecine girilmiştir.⁷

Bilindiği üzere, bir anlamda “modern” görüşlerin ortaya çıkması ve şekillenmesiyle “klasik” veya “modern-öncesi” olarak anılmaya başlayan yaklaşıma göre, hukukun kaynağı ilahidir. Kutsal bir metafizik olana/alana gönderme yapan bu görüşe göre, “hukuk” kaynağını Tanrı’nın buyruklarından alır ve bunun somut olarak uygulanması da Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri dolayısıyla olur. Bu yeryüzündeki gölgelerin ana işlevi, “uygulama”dır. Bu çerçevede uygulayıcının yorumunun kaçınılmazlığı belki ortadadır ama temelde esas olan Tanrı iradesidir. Yaratıcı olarak hayatın dolayısıyla hayatı düzenleyen temel kurallar silsilesinin sahibi Tanrı’dır ve yeryüzündeki temsilcilerinin dolayımından geçmesi, kuralların nihai ve de esas kaynağının ne’liğini etkilemez. “Uluslararası hukuk” açısından söz konusu olan, Krallar gibi ana siyasi “uluslararası” aktörlerin Tanrı’nın hukukunu ve mülkünü kâfirler karşısında tesis etme amacıdır. Tüm bu süreçse, modern uluslararası hukukun doğduğu siyasi alan için belirtmek gerekirse, bütün “iç” çelişki ve güç çatışmalarına rağmen Papa’nın destek ve himayesinde yürütülür.

Modern döneme geçiş süreciyle uluslararası hukukun dayanağının farklı bir paradigma zemininde açıklanması (ihtiyacı) gündeme gelmiştir. Bir geçiş dönemi teorisi ve hatta retoriği olması hasebiyle, uluslararası hukukun ilk başlarda örneğin doğrudan Tanrı’dan neşet eden bir hukuk alanı olduğu dile getirilmiştir. Bu çerçevede, devletlerin kendi aralarındaki dünyevi işleri tanzim etme işlevine sahip bu “ilkeler manzumesi”ne aykırı olmamak kaydıyla yasalar yapabileceği önerilmiştir (Vitoria).⁸ Kendisi de “doğal hukuk (*law of nature*)” olarak anılan bu

⁶ Antony Anghie, **Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 17-23.

⁷ Bu konuda literatürde yer alan farklı yaklaşımların ortak eğilimler çerçevesindeki tarihsel bir analizi için örneğin bkz. Öktem, a.g.e., s. 80 vd.

⁸ Ki dönemin en ünlü *juntalarından* olan Sepulveda-Las Casas tartışmasında da, sırasıyla statükoyu ve “insani” bir değişimi temsil eden tarafların ikisi de temelde din temelli argümanlara başvurmuş ve “keşfedilen” yerlerle ilişkilerin (“uluslararası ilişkiler”) Tanrı’nın buyrukları ve ilkeleri ışığında yürütülmesi çağrısını yapmışlardır. Tabii tamamen

hukuk alanının devletlerin ortak iradesinden oluştuğu ve fakat itiraz, uymama vb. anlamlarda devletlerin bireysel müdahalesine de kapalı olduğu savlanmıştır.⁹

Zamanla (Grotius) “doğa”ya atıfla seküler bir içerik kazanarak başka bir şekilde de kurumsallaşan doğal hukuk görüşü, dünyevi iktidarın uhrevi iktidara galebe çalması ve ana siyasi belirleyici olması sürecinde hukukun kaynağını Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcilerini de kapsayan ve kuşatan bir şekilde genişletmiştir. Aydınlanma süreciyle tümüyle yerleşeceği gibi, “akıl (reason)” merkeze alınmış ve hatta tek bilme aracı kılınmıştır. Bu çerçevede insan ve dolayısıyla iktidar ve devlet de hukukun uygulayıcısından ziyade *keşfedeni* olarak kodlanmıştır. Nitekim, Tanrı olmasa da doğal hukukun var ve geçerli olacağını öneren Grotius,¹⁰ herkesin (tüm ulusların) ortak malı olan ve bu nedenle de herkese (tüm uluslara) açık olan denizlerde herkesin (tüm ulusların) ticaret yapma hakkının “Devletler Hukuku’nun apaçık, değişmez ve yadsınamaz en özel aksiyomu” olduğunu belirtmiştir. Modern dönemin ana karakteristiklerini yansıtan bu yaklaşıma göre, devletler, birbirleriyle ilişkilerinin tanziminde, doğada var olan *a priori* kuralları yani hukuku bulup çıkarmak, keşfetmek ve öylece uygulamak ya da en azından bu türden doğal hukuklara aykırı düzenleme yapmamak durumundadır. Öyle ki, örneğin akımın yine en ünlü ilksel temsilcilerinden Pufendorf’a göre, devletler arası antlaşmaları uluslararası hukukun dayanakları arasında görmek sorunludur ve yapılageliş hukuku da gücü sınırlı bir alandır.¹¹

Ne var ki, bu yaklaşım da kendisini karşılıklı temelinde inşa ettiği klasik hukuk görüşüne benzer özellikler taşımaktadır. En başta, her ne kadar klasik paradigmada

zıt argümanlarla. Tartışmaların ayrıntısı konusunda bkz. Bonar Ludwig Hernandez, “The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551” 2001, http://userwww.sfsu.edu/~epf/journal_archive/volume_X_2001/hernandez_b.pdf, (erişim tarihi 26 Mayıs 2011); ve Daniel Castro, **Another Face of Empire**, Duke University Press, Durham, 2007.

⁹ Bu dönemin önemli figürlerinin uluslararası hukuk görüşleri ve özellikle de din temelli doğal hukuk anlayışından seküler/modern uluslararası hukuk dönemine geçiş sürecindeki akademik tartışmalar için bkz. James Brown Scott, **The Catholic Conception of International Law**, The Lawbook Exchange, New Jersey, 2007.

¹⁰ Josef L. Kunz, “Natural-Law Thinking in the Modern Science of International Law” *The American Journal of International Law*, Cilt 55, Sayı 4 (1961), s. 951-952.

¹¹ Shaw, a.g.e., s. 24-25.

olduğu gibi dünyevinin ancak dolaylı bir rolünün olduğu reddedilse de, nihayetinde insanın üstünde ve ötesinde olan *a priori* bir hukuk alanından yine bahsedilmektedir. Aslında “kaynak” sorusunu son kertede yanıtızsız bırakan (Tanrı? Doğa?) bu yaklaşım, ana soruyu kişiye/duruma göre değişken ve tabiri caizse “önemsiz” bir tercih meselesine indirger gözükmektedir. Nitekim kaynağın ne’liğinden ziyade bu sorunsaldan ne anlamamız, çıkarsamamız ve keşfetmemiz gerektiğine yani hukuksal çıktının elde edilme sürecine yoğunlaşılmasını salık verildiği belirtilmektedir. Kuşkusuz, bu kendi başına anlamlı bir noktadır çünkü hukuk(sal) olanın içinin insan, toplum, akıl ve hatta demokrasi gibi kavramların yardımıyla yani “büyük ölçüde” insanî faaliyetlerle doldurulmasının önünü açmaktadır. Ayrıca, insanüstü ve ötesi olan bir ana kaynaktan (Tanrı) neşet eden kuralların klasik hukuk görüşünün vazettiği şekilde o ana kaynağın yeryüzündeki temsilcileri üzerinden “yorumlanarak uygulandığı” reddedilmekte ve yeryüzünün “yorumlayarak uygulamak” gibi “tali” değil “akıl ve vicdan yoluyla keşfetme” olarak tarif edilen “kurucu” bir işleve sahip olduğu söylenmektedir. Öte yandan, her ne kadar klasik hukuk görüşü bağlamında ima edilen “tali” işlev tespiti yerinde olsa da, doğal hukuk görüşünün insan ve toplumdaki müteşekkil yeryüzünü “kurucu” işleve kavuşturmuş olma iması son derece tartışmalıdır.

En başta, nihayetinde insanüstü veya ötesi olan ya da en azından insanı önceleyen bir kaynaktan bahsedilmektedir. Dahası, hukukun içinin insan/toplum tarafından doldurulacağı müjdesi kendi risklerini de içinde taşımakta ve bu da yeni sorunlara işaret etmektedir. Örneğin keşif sürecinin özneleri kim olacaktır? Bu kâşifleri kim, hangi sıfatla belirleyecektir? Hem kâşifleri belirleme hem de kâşiflerin belirleme sürecinin ölçütleri ve yöntemleri nelerdir? Ayrıca bu yöntem, usul ve esasları kim neye göre belirleyecektir?¹²

Bir yerde keşfedilmeyi bekleyen kurallar manzumesinin *niteliğine* dair soru işaretlerinin başında, orada bir yerde bulunan yani nihayetinde doğası gereği *a priori* veriler bütünü olan hukukun ne olduğu sorusu gelmektedir? Dahası, bu

¹² Doğal hukuk görüşünün son tahlilde yanıtızsız bırakarak geçtiği bu ve benzer nitelikli diğer tüm sorunlar aslında görüşün bizatihi kendi geçerlilik, açıklayıcılık ve ikna edicilik gücünü önemli ölçüde zayıflatmakta ve bu durumda da ortaya en azından kendi içinde (ve eleştirdiği görüşler karşısında) tutarsız bir önerme çıkmaktadır.

hukuku keşfedecek “akıl” ve “vicdan” nedir, nereden kaynaklanmaktadır ve bu çerçevede sıklıkla gündeme gelen ahlak(i değerler) ve etik gibi kavramların içeriği nasıl ve kim tarafından doldurulacaktır? Vicdan ve ahlak konusunda daha yaygın olarak dile gelmekle birlikte modern dönemin simgelerinden olan “akıl” göndermesinin de, bu çalışmanın kapsamının ve daha da önemlisi kapasitesinin ötesinde olmakla birlikte, ima ve iddia ettiğinin aksine sübjektif ve hatta metafizik bir içeriğe *de* sahip olabileceği söylenemez mi? Ya da en azından klasik hukuk paradigmasının reddedilme gerekçelerinin başında gelen “kimi toplumsal aktörlerin keyfi uygulamaları” keyfiyeti modernist “akıl” göndermesi tarafından da bir başka şekilde yeniden üretiliyor olabilir mi? “Akıl”ın en azından yeni bir toplumsal hiyerarşinin kapısını aralama ihtimali yok mudur? Klasik görüşün insan, toplum vb. gibi bir alana atıf yapma ihtiyacı bile hissetmeyen karakterinin bu bağlamda taşıdığı arazlar bir yana, doğal hukuk görüşünün bu türden alanlara atıf yaparak (ya da, yapar gibi yaparak) birçok toplumsal ve siyasal aktöre hukuk sistemine gücüyle orantısız şekilde müdahil olma imkânı tanıdığı açık değil midir? Ve bu da öyle ya da böyle bir akli veya vicdani tekel kurma yolunu açmaz mı? Bu soruların yanıtı bir yana, orada bir yerde bir şekilde keşfedilebilecek bir hukuk kaynağının olması, hiçbir şey değilse bile ortada yine bir “dolayım” olduğu anlamına gelmez mi?

Kısacası, özellikle uluslararası hukuk gibi kendine has nedenlerle düzenlediği alandaki güç yapılanmalarından ve dağılımından etkilenmeye ziyadesiyle açık bir hukuk alanı açısından düşünüldüğünde, böyle bir yaklaşımın “keşif” aşamasında özne, zaman, mekân, güç dağılımı ve benzeri değişkenlere göre ciddi farklılıklara zemin hazırlayacağı açıktır. Aslında olan da budur. Üstelik, doğal hukuk görüşünün bağımlı koparmaya çalıştığı klasik hukuk görüşünden yöntemsel ve hatta kaynağın ne’liği bağlamında niteliksel bir farklılığı olmakla birlikte, kaynağın bir şekilde insanın ve gündelik toplumsal yaşamın üstünde ve ötesinde olması açısından arada kategorik bir farklılık olduğunu söylemek epey zor görünmektedir. Klasik dönemde de insan ötesi bir alandan kaynaklanan iktidar ve hukuk yapma yetkisinden bahsedilirken, doğal hukuk görüşüne göre de, ne’liği konusunda bu kadar net yanıtlar verilmese de, bir insan-ötesi alan (örneğin, Doğa) söz konusudur. Her durumda bir dolayım söz konusudur ve çeşitli oranlarda da olsa, dini, ahlaki, vicdani, akli veya rasyonel tekelcilik dâhil ciddi risklere kapı aralanmaktadır.

2. DOĞAL HUKUK GÖRÜŞÜNÜN DÖNEMSELLİĞİ

Bu bölümün ve aslında çalışmanın temel tezi, ana hatlarıyla yukarıda özetlenen ve irdelenen uluslararası hukukun dayanağına ilişkin doğal hukuk görüşünün sorduğu ve yanıtını arayıp da ver(eme)diği asıl sorunun, “toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar manzumesi”ni kimin tanımlayacağı ve vazedeceği sorusu olduğudur. Zira, hukuk üzerine yapılan felsefi, sosyolojik ve kuramsal çalışmaların çağrıştırdığı en geniş anlamıyla “hukuk” kavramının ifade ettikleri bir yana, hukuk, belli bir yaptırım mekanizmasıyla donatılmış ve yapılmasından uygulanmasına belli bir güç odaklanması (en geniş anlamıyla, “iktidar”) tarafından gözetilen uyulması zorunlu kurallar manzumesidir. En azından “hak” temelli talepler ve mevcut yasal düzenlemelerin “içine sızma” ereği hatırlandığında, doğal hukuk görüşünün de son tahlilde bu yaklaşımı en azından zımnen kabul ettiği üzere rahatlıkla söylenebilir. Buysa, hukuk-yasa-iktidar arasındaki doğrudan ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Böyle düşünüldüğünde, hukuk ve her türlü hukuksal önermeyle iktidar arasında öyle ya da böyle bir ilişki olduğu da açıktır.

Hukukun dayanağını kimin tanımladığı ve vazettiği anlamına gelen temel sorunsalsa, en geniş anlamıyla toplumsal ve siyasi bir konudur. Zira o merci ya da alan, nihayetinde “toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar manzumesi”nin tüm iç ve dış düzenini kökten belirleme güç, yeti ve yetkisinde olacaktır. Bu ise doğrudan doğruya “erk”i gündeme getirir; yani toplumsal ve siyasi anlamda “iktidar”ı. O zaman, hukukun dayanağının ne(resi) olduğuna dair her soru ve arayış, iktidarın ne(resi) olduğuna dair soruyu yanıtlamaksızın anlamlı bir veri sunmaktan uzak kalacaktır. Bu çalışmanın amacı ve kapsamına uyarlıysak, hukukun dayanağına ilişkin bir görüşün (örneğin, doğal hukuk görüşü) açıklayıcılığı yönündeki tartışmaları daha sağlıklı bir zemine oturtmak için yapılması gereken, doğal hukuk görüşünün gündeme geldiği veya ön plana çıktığı tarihsel sekanslarda uluslararası iktidarı kimin/neyin elinde tuttuğu ya da tutmak istediğini tespit etmek ve ilgili kuramsal önermeleri bir de bu açıdan değerlendirmektir.

Bu çerçevede, iktidarda olmanın “doğal” sonucu olan ve hukukun dayanağını en genel anlamıyla egemen iradenin buyruğu şeklinde açıklayan iradeci görüşten farklı olarak, doğal hukuk görüşünün yine “doğal olarak” uluslararası iktidara ortak

olmayanlar tarafından ön plana çıkarıldığı savlanacaktır. Bu kapsamda, uluslararası iktidara talip olunan ve uluslararası iktidara talip olmamakla birlikte iktidardan reformist düzenlemeler talep edilen dönemler şeklinde ikili bir ayırım yapılacak ve yaygın olarak bilinen çeşitli çalışmalarla gelişmeler üzerinden bu ayırım sınanacaktır. Öte yandan, girişte vurgulanan gerekçelerle, en azından dayanağı bağlamında iradeci görüş zemininde açıklanmak durumunda olmakla birlikte pozitif hukuk kurallarının yorumlanması bağlamında gündeme gelen yaklaşımlardan idealist yaklaşımın gündeme getirdiği kimi görüş ve gelişmelere de yer yer başvurulacaktır. Zira hukukun dayanağına ilişkin alana nüfuz etme imkânının olmadığı durumlarda idealist yorumlar yoluyla reformist talepleri gündeme getirmek de sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur.

“İktidar talep etme dönemi”nden kasıt, söz konusu sosyo-politik düzlemde yoğun iktidar çatışmalarının olduğu veya iktidar sorununun bir şekilde çözülemediği tarihsel dönemlerdir. Hâlihazırda belli ellerde toplanmış iktidara ve mevcut iktidar dengesine karşı (ciddi) bir mücadele söz konusudur. Mevcut iktidarı yerinden ederek yeni iktidar olma amaçlı bu mücadele, bir anlamda *kurucu karşı-mücadeledir*.¹³ Öte yandan, mevcut iktidardan iktidarını yürütme biçimi ve bunun hukukuyla ilgili temel taleplerde bulunmakla sınırlı mücadeleyse *reformist karşı-mücadeledir*.¹⁴ Her iki durumda da ilgili tarafların mücadelenin hukuksal boyutu açısından benimsediği, sahiplendiği veya sarıldığı görüş, “doğal olarak” zamana ve

¹³ Nitekim, yeri geldikçe de değinileceği gibi, bu karşı-mücadeleden galip çıkılması durumunda iradeci hukuk görüşünün tercihe şayan bulunduğu çeşitli vesilelerle gözlenmektedir. Bu anlamda ulusal hukuk düzeyinde en bilinen örnek de, Fransız İhtilali sürecinde “doğal hukuk” temelli argümanları dile getirenlerin ihtilalin başarıyla sonuçlanması ve iktidarın ele geçirilmesinden sonra iradeci hukuk görüşünü esas almasıdır (Mehmet Yüksel, **Modernite, Postmodernite ve Hukuk**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 131 vd.). Aşağıda değinileceği gibi, uluslararası alanda da benzer bir duruma *dekolonizasyon* sürecinde ve Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yaşanan kimi gelişmelerde rastlanmaktadır.

¹⁴ Öte yandan, bu türden yapılanmaların yürüttükleri mücadelelerde doğal hukuk anlayışına başvurmalarının dönemsel olup olmadığını sınamak açısından en iyi yöntem de, ilgili yapıların “iktidar” alanlarında, örneğin iç yapılanmalarında ve işleyişlerinde, nasıl bir hukuk mantığı ve anlayışıyla hareket ettiklerini tespit etmektir. Benzer bir durum, burada Bağlantısızlar için yapılacağı gibi, uluslararası ilişkilerde doğal hukuk temelli görüşleri dile getiren devletlerin kendi iç yapılanmalarında yani iktidar alanlarında benimsedikleri hukuk anlayışı ve uygulaması açısından da söz konusudur.

mekâna göre şekillenen “doğal hukuk görüşü”dür: İktidardakileri *de* bağlayan kuşatıcı kurallar olduğu (“doğal hukuk”) ileri sürülür.

2.1. İktidar Talep Etme Zemini Olarak Doğal Hukuk Görüşü

İktidar talep etme döneminin hukukun dayanağı açısından “doğal hukuk görüşü”ne sahip çıkması, en açık şekilde ulusal hukuk düzleminde tanık olunduğu üzere, mevcut iktidarı da aşan ilkeler manzumesi üzerinde yükselir. Öyle ki, bu doğal hukuka uymayan iktidara karşı ayaklanma görev ve sorumluluğu (hatta Locke’a göre hak ve yükümlülüğünü) dile getirilir. Zira burada söylenen, dünya, devletler, devletler-sistemi, insanlar, toplumlar ve onların yasalarından oluşan bütün bir yapıyı ön-belirleyen *a priori* bir hukuk alanı olduğudur. Ona uygun olmayan iktidar düzenlemeleri ve uygulamaları yok sayılabilir, gerektiğinde değiştirilebilir.¹⁵ Konumuz özelinde belirtmek gerekirse, “yasalar” örneğin “meşru” ve kabul edilebilir olmak için “hukuk”un geçerlilik testinden geçmelidir.

Uluslararası hukuk özelindeyse, belki de ilk ele alınması gereken sekans, modern uluslararası hukukun kuruluş dönemidir. Bilindiği gibi, 1648 Westphalia anlaşmalarıyla sembolik olarak da olsa “resmen” kurulduğu varsayılan modern uluslararası hukuk dönemi, yeni bir dengeyi, “uluslararası” iktidar dengesini ifade etmekteydi. En son 30 yıl savaşlarında görüldüğü üzere, bundan önce ve aslında sistem tam anlamıyla oturana kadar bir süre daha söz konusu olansa, ciddi bir iktidar mücadelesiydi. Bu mücadele çok boyutluydu, zira bir yanda “iç”te Papa’ya karşı yürütülen mücadele vardı -ki bu giderek “dış” mücadele olmaktaydı.- Diğer yandaysa, artık ulus-devlete dönüşecek birimler arası mücadeleler yürütülmekteydi. En “iç” halkada toplumsal (din-sınıf vb.) çatışmalar, en “dış” halkadaysa sömürge elde etme mücadelesi söz konusuydu.

Modern uluslararası hukuku gündeme getiren ana dinamik olarak işaret edilen Papa-Krallıklar ve Krallıklar-arası mücadelede yine sembolik olarak 1492’den itibaren öne sürülense, Papa’yı ve onun temsil ettiği klasik iktidar döneminin

¹⁵ Ulusal hukuk bağlamında özellikle ABD Kuruluş Bildirgesi, Fransız İhtilalı’nın Yurttaş Hakları Bildirgesi gibi yeni bir iktidar dönemini haber veren somut “kurucu” belge ve açıklamalar ve hatta literatürdeki kimi gelişmeler, bu anlamda en bilinen örneklerdir.

hukukunu da kuşatan “evrensel” bir hukuk olduğuydu. Doğrudan doğruya “doğa” gibi bir üst alana atıf yapan bu görüş, nihayetinde mevcut iktidarı da kapsayan, dolayısıyla ona karşı mücadelede başvurulabilecek bir hukuk görüşünü de inşa etmekteydi: Doğal hukuk. Salamanca tartışmalarında mevcut iktidar yapılanmasının klasik ekolünün temsilcisi Spulveda karşısında yenilikçi Las Casas’ın tezleri ve özellikle de Vittora’nın argümanları temelde hep birer “doğal hukuk” metinleriydi zaten. Mevcut iktidar ve hukuk algısına ve paradigmasına itiraz edilmeye başlanan bu dönemlerin reel karşılığıysa, tipik iktidar mücadeleleriydi. “Keşfedilen” alanların ve “orada” yaşayanların ne’liği üzerine başlayan tartışmalarda açıkça görüldüğü gibi, temel sorunlar hep bir şekilde hukukun dayanağına ilişkin görüşlerle de iç içeydi.¹⁶ Klasik hukukun sonunun başlangıcı olan bu dönemlerde, mevcut iktidarın hukuk görüşünün temelinde olan bu anlamda “pozitivist/iradeci” görüşe karşı doğal hukuk görüşü gündeme gelmişti: Mevcut iktidar Papa’yla din temelli hukuku, “keşfedilen” yerleri ve oradaki “şeyleri” teorik olarak kuşatamıyordu. Ama o yerler vardı ve orada “insanlar” yaşıyordu; o zaman bu alanlar mevcut iktidarın hukukunun da dışındaydı. Buysa bu “keşfedilen” yeni yerler ve orada yaşayan “insanlar” da dâhil olmak üzere tüm evreni kuşatan bir hukuk alanı olduğu anlamına geliyordu:¹⁷ “Doğal hukuk”.

Bu yeni yaklaşımın kendisini daha somut hissettirmesiye, kuşkusuz Grotius ile oldu. Grotius’un 1600’lerin hemen başında *Dutch East India Company* bünyesinde hukuk danışmanlığı yaparken gündeme getirdiği uluslararası hukuk görüşleri, Hollanda’nın o dönemde İspanya ve Portekiz’de toplanan ve deniz ticaretinde “kapalı denizler” argümanı çerçevesinde somutlaşan “uluslararası iktidar”a karşı

¹⁶ Literatürde çok ciddi ve aslında “ateşli” bir tartışma konusu olan Las Casas-Sepulveda tartışması konusundaki genel yargı, Las Casas ekolünün (ve Vittoria’nın) “insani” ve dolayısıyla da modern doğal hukuk anlayışını temsil ettiği yönündedir. Örneğin bkz. ve Hernandez, a.g.e., 2001; Lewis Henke, **The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1949; ve Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu – İspanyol Altın Çağı**, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005. Öte yandan, özellikle yakın dönemde yayınlanan ayrıntılı bir çalışmanın önerdiği gibi, Las Casas’ın tavrını mevcut siyasi gerginliklerden ve hem Papa hem de sömürgelerde güçlenmeye başlayan İspanya’ya bağlı yeni güçler karşısında İspanya’nın konumunu/iktidarını kuvvetlendirmek açısından taşıdığı önem ve işlevsellikten ayrı düşünmek epey zordur. Genel olarak bkz. Castro, 2007. Ayrıca bkz. Williams, 1993.

¹⁷ Anghie, a.g.e., s. 19-20.

çıkışını da sembolize etmekteydi. Zira şirketin kendisi Hollanda'nın Asya'daki sömürgeleştirme politikalarını yürütmek için kurulmuştu.¹⁸ Nitekim Grotius'un günümüz literatüründe "Açık Denizler" olarak bilinen 1609 tarihli kitabının tam başlığı da "Denizlerin Serbestliği veya Hollandalıların Doğu Hindistan Ticaretinden Yer Alma Hakkı (*The Freedom of the Seas, Or, The Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*)" şeklindedir.¹⁹ Kitabın günümüz literatüründe unutulmuş²⁰ uzun başlığının kendisinin de söylediği gibi, Grotius'un temel hedefi, ticaretin kazandığı yadsınamaz önem çerçevesinde oluşan mevcut uluslararası iktidar yapısına ve onun hukukuna itiraz ederek yeni bir denge önermektir. Bu bağlamdaki ana argümana, "Devletler Hukuku'nun apaçık, değişmez ve yadsınamaz en özel aksiyomu" olduğu üzere, herkesin (tüm ulusların) ortak malı olan ve bu nedenle de herkese (tüm uluslara) açık olan denizlerde herkesin (tüm ulusların) ticaret yapma hakkı olduğuydu.²¹

Kısacası, iradeci hukuk görüşünden mülhem kapalı denizler teorisiyle korunmak istenen denizlerdeki mevcut iktidar yapısının hukuksal görüşlerine ve dahası hukuk paradigmasına karşı bir çıkıştı söz konusu olan.²² Öyle ki, mevcut

¹⁸ Hollanda'nın uluslararası arenaya çıkış ve yükseliş süreci konusunda bkz. Julia Adams, "Principals and Agents, Colonialists and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies", *American Sociological Review*, Cilt 61, Sayı 1 (1996), s. 12-28.

¹⁹ Kitap bu adla Carnegie Endowment'ın desteğiyle Oxford University Press tarafından 1916'da James Brown Scott'un editörlüğünde yeniden basılmıştır. Ancak genel olarak literatürde *Açık Denizler/Mare Liberum/The Free Sea/The Freedom of the Sea* adlarıyla anılmaktadır, bilinmektedir. Öte yandan, özellikle uluslararası hukuk kitapları açısından pratik bulunmasının da bu kısa başlığın tercihinde önemli bir etken olduğunu tahmin etmek zor değildir.

²⁰ Literatürde *Açık Denizler/Mare Liberum/The Free Sea/The Freedom of the Sea* başlıkları tercih edilmektedir.

²¹ Hugo Grotius, **Freedom of the Seas or the Right which Belongs to the Dutch to take Part in the East Indian Trade**, (Çev.) Magoffin R.V.D., Oxford University Press, New York, 1916, s. 7. Grotius'un buradaki ünlü pasajı şöyledir: "I shall base my argument on the following most specific and unimpeachable axiom of the Law of Nations called a primary rule or first principle, the spirit of which is self-evident and immutable, to wit: Every nation is free to travel to every other nation and to trade with it." Görüldüğü gibi, Grotius "the spirit of which is self-evident and immutable" gibi bir ifade kullanmaktadır ki, bunun en azından insan/devlet müdahalesine kapalı bir alana göndermede bulunduğu açıktır.

²² Tekrar pahasına vurgulamak gerekirse, girişte değinildiği üzere, burada Grotius dâhil hiçbir uzmanın özellikle de "çağlar aşan" ya da literatürde öyle kabul edilerek günümüzde

İktidara, onun hukukuna ve hukukun kaynağına ilişkin görüşüne karşı çıkmamanın teorik zemini olma işlevi (de) gören “doğal hukuk”un modern uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanına girmesinin sembollerinden birisi olan Grotius’un “açık denizler” ve “serbest ticaret” anlayışı, modern uluslararası ilişkiler ve hukuk tarihi boyunca da aynı bağlamda gündeme gelecektir.

Nitekim yukarıda bahsedilen kuruluş sürecindeki en önemli figürlerden olan Vitoria, İspanya’nın “keşfedilen” kıtadaki haklarını tüm devletlerin ortak iradesiyle oluşan ve fakat tek tek devletlerin itiraz ederek geçersiz de ilan edemeyeceği yani bir anlamda “doğal” olan “ticaret ve seyahat haklarına” dayandırmıştı.²³ Böylece, devletlere yapılan vurguyla eski hukuk paradigması reddedilirken, bireysel itiraz ve ret imkânı olmayan “doğal” bir hukuk alanına atıfla da “keşfedilenler”in bu “doğal hakkı” reddetmesi engellenmiş oluyordu.

Benzer şekilde, uluslararası sisteme ve iktidar yapılanmasına sonradan dâhil olan ve o aşamada da neredeyse tüm dünyayı “kapatılmış” bulan ABD’nin uluslararası sisteme dâhil olmaya başladığı 1800’lerden itibaren kendisine alan açmak için başvurduğu en değişmez ilkeler arasında (hemen aşağıda ele alınacak self-determinasyon hakkıyla birlikte) hep “açık ticaret” ve “denizlerin serbestliği” de olmuştur. Nitekim, kıtadaki egemenlik yapısına meydan okuduğu Monroe Doktrini, uluslararası sistemine entegre olma girişimi olan Wilson İlkeleri ve uluslararası sistemin temel aktörlerinden birisi olduğunun teyit edildiği 1941 Atlantik Bildirisi gibi ABD’nin temel dış politika metinlerinde bu ilkeler ısrarla ifade edilmiştir.²⁴

de değerli ve anlamlı bulunan akademik görüşleri tartışılmamaktadır. Sadece bu görüşler kendi tarihsel bağlamlarındaki önem, anlam ve işlevleri açısından değerlendirilmektedir.

²³ Vitoria’nın “On The Indians Lately Discovered” ve “De Indis et De Jure Belli ve De Indis” gibi çalışma ya da ders notlarından oluşan eserlerinin bir kısmına internetten erişilebilmektedir. Örneğin bkz. http://en.wikisource.org/wiki/De_Indis_De_Jure_Belli, (erişim tarihi 17 Mayıs 2011).

²⁴ Sayısız uluslararası çok taraflı uluslararası sözleşmeye de giren bu ifadeler, ABD’nin uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk çağrılarında “özel” bir yere sahiptir. ABD dış politikası açısından bu ve diğer temel ilkelerin yeri ve önemi konusunda genel bir değerlendirme için bkz. John Gerard Ruggie, “The Past as Prologue?: Interests, Identity, and American Foreign Policy”, *International Security*, Cilt 21, Sayı 4 (1997), s. 89-125. Tekrar pahasına bir kez daha vurgulamak gerekirse, açık denizler ve serbest ticaret gibi

Yine “ulusal” anlamda daha büyük etki göstermiş kabul edilse de, 1789 Fransız İhtilali’nin hukukun dayanağına ilişkin görüşler bağlamında “uluslararası” alandaki etkileri de “doğal hukuk görüşü”nün uluslararası iktidar mücadelelerinin arttığı dönemlerde sahip olduğu önem ve işlevi gösterir niteliktedir. Özellikle Napolyon’un “Avrupa”ya yaptığı seferlerdeki temel saik de, nihayetinde statükoyu ve mevcut iktidar dengesini değiştirmektir. Mevcut imparatorluklar düzenini Fransız İhtilali’nden mülhem milliyetçilik ve ulus-devlet ideolojisinin gerekleriyle değiştirmek ve kendisine alan açmak hedefli bu hareketin hukuka dair görüşüyle, doğal hukuk temelli self-determinasyon ilkesi olacaktır.²⁵

Aynı durum, Wilson İlkeleri üzerinden bilinen ve Milletler Cemiyeti’nin kuruluş sürecini belirlediği yaygın kabul gören “idealist dönem” ve onun uluslararası hukukun dayanağına ilişkin yaklaşımları açısından da geçerlidir. Bilindiği üzere, 1776’da sömürgecilikten kurtularak (*decolonize*) kurulan ABD, 1823’te yayınlanan Monroe Doktrini’yle içinden çıktığı anlam dünyasına artık “kendi” coğrafyasına karışmamasını “tavsiye etmiş”, 1861-1865 iç savaşıyla içsel bütünlüğünü sağlayarak da gücünü ciddi ölçüde pekiştirmiştir.²⁶ Öyle ki, 1898’de Filipinler’de İspanya’yla savaşarak kendi coğrafyası dışında da yayılmaya başlamış ve hatta Kipling’e ilham ettiği *White Man’s Burden* şiiriyle tarihsel bir görevin yeni taşıyıcısı olarak da ilan edilmiştir. Öte yandan, mevcut uluslararası iktidar yapılanmaları ve dünyanın “keşfedilen” tüm coğrafyalarının parsellenmiş olduğu gerçeğiyle karşılaşan ABD de “doğal olarak” doğal hukuk temelli “self-

ilkeler, pozitif hukuk metinlerine girdiği durumlarda bile “doğal hukuk” bağlantılı olarak ifade bulmaktadır. Benzer bir durum hemen aşağıda değinilecek self-determinasyon hakkı için de geçerlidir.

²⁵ “Doğal olarak”, bu anlamda başarıya ulaşarak iktidarını tesis eden her yapı, iradeci hukuk görüşüne geçecektir. Ulus-devletlerin hem iç hem de dış ilişkilerindeki tutumları bunu gösterecek, modern devlet düzenleyici elini hayatın her alanına uzatacaktır. Uluslararası sistemde de devlet temelli yapı tesis edilecek ve her iki alanda da iradeci/pozitif hukukun tek belirleyici olduğu döneme geçilecektir. Nitekim, Napolyon’un karşısında bulunduğu statüko da, buradaki bağlam açısından bakıldığında, denge politikası ve devletlerarası kongre (1815 Viyana Kongresi) gibi uygulamalarla en geniş anlamıyla iradeci hukuk görüşüne yaslanmıştır.

²⁶ Bu dönemde güneye karşı iktidar mücadelesi veren ve güneydeki köleliliği kaldırmayı vadeden Abraham Lincoln’un bu tavrı da, doğal hukuk görüşünün ulusal düzlemde de benzer bir dönemselliğe sahip olduğuna iyi bir örnektir.

determinasyon hakkı”nı gündeme getirmiştir. Wilson İlkeleri’nde somutlaştığı üzere “self-determinasyon hakkı”, mevcut iktidar yapısının ve bu yapının hukukunun parsellediği/kapattığı alanların aşağıdan gelenlere ve iktidar talep edenlere açılmasının teorik zeminini de sunmaktadır. ABD, böylece, uluslararası sistemin “eski” egemenlerinin iktidar alanı içinde yer alan sömürge altındaki halklara “rehberlik” etme girişiminde bulunmuş, fikren öncülük ettiği ve fakat fiilen içinde bulunamadığı Milletler Cemiyeti manda rejimi uygulaması²⁷ çerçevesinde de bu halkların “küresel örgüt”ün denetim ve gözetimi altında bağımsız olmasının yolunu açmak istediğini ilan etmiştir. Mevcut güç dengeleri itibarıyla “küresel örgüt” dolayımının önerilmesinse, en azından bu türden küresel örgütlerde söz sahibi olanlar arasına katılma ihtimali hatırlandığında,²⁸ mevcut iktidar yapısını kırmanın ve oraya dâhil olmanın bir yolu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Üstelik ilgili hakkı kullanma hakkı olduğu savlanan halkların olası desteği de bir meşruiyet tabanı olması nedeniyle bu bağlamda özellikle hatırlanmalıdır.

Benzer şekilde, self-determinasyon hakkını uluslararası düzlemde Wilson’dan bir yıl kadar önce ve aslında iktisadî manada kullanan Lenin’in ve kurulan Sovyetler Birliği’nin durumu da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bölgedeki iktidar yapısının kurulması ve genişletilmesi açısından, daha sonra “Sovyetler” olarak anılacak bölgelerin doğal hakları olan iktisadî self-determinasyonlarını Sovyetler Birliği yapısı içinde kullanmalarının daha kolay ve mümkün olacağı savıyla kurumsallaştırılan yapı,²⁹ sonuçlarının da gösterdiği üzere, aslında bölgedeki iktidar arayışının tipik bir görüntüsüdür.³⁰ Nitekim bu yapının kırılması sürecinde

²⁷ Bilindiği gibi, MC Misakı’nın en uzun maddesi olan ilgili 22. madde, sömürge “halkların gönençleri ve gelişmeleri[nin] kutsal bir uygarlık görevi” olduğunu ilan etmiş ve “görevin yerine getirilmesi için işbu Misak’a güvenceler konulması”ndan bahsetmiştir.

²⁸ Nitekim, BM dönemindeki vesayet rejimiyle ABD bu kez fiilen de sistemin içerisinde yer alarak uluslararası sistemdeki artan başat rolünü bu açıdan *da* konsolide etmiştir.

²⁹ Öte yandan, bu tartışmanın pek tabii ki ekonomi-politik ve “ideolojik” boyutları da bulunmaktadır. Bkz. Erel Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 1 (2001), s. 109-110.

³⁰ Nitekim Sovyetler Birliği, özellikle de Yalta düzenlemesi sonrasında başlayarak iki-kutuplu dünyanın ana iktidar merkezlerinden olmasıyla uluslararası hukukun dayanağı açısından iradeci/pozitivist görüşü esas almaya başlayacaktır. Özellikle Tunkin üzerinden bilinen ve yaygınlaşan Sovyet uluslararası hukuk görüşü (ve Marksizmin bu çerçevede

de, SSCB Anayasası'nda böyle bir hükmün yer alması yani gelişmenin iradeci görüşün açıklayıcılık dairesinde de değerlendirilebilecek olması bir yana, ayrılma ancak mevcut uluslararası güç ve iktidar dengelerindeki değişiklik sonrasında mümkün olmuştur.

Öte yandan, self-determinasyon ilkesinin reel olarak en fazla gündeme geldiği 1960'ların ünlü *decolonizasyon* süreci de buradaki temel savı destekleyen önemli bir döneme işaret eder. Söz konusu olanın “gerçek” bir sömürsüzleşme olup olmadığı tartışmalarını bir kenara bırakarak söylemek gerekirse, manda-vesayet ya da sömürge statusünden kurtularak bağımsızlığını ilan etmek isteyen tüm yapılarla destekçileri de bizatihi self-determinasyon ilkesinin kendisinden başlayarak doğal hukuk görüşüne başvurmuştur. Aslında self-determinasyon ilkesinin en azından kuramsal düzeyde ana özneleri olan bu yapıların giyaplarında belirlenen pozitivist hukuk alanına karşı yürütecekleri mücadelenin hukuksal zemini de kaçınılmaz olarak “doğal hukuk görüşü” olacaktır. Nitekim öyle de olmuş ve bu halklar bağımsızlıklarını “doğal hukuk”tan mülhem veya pozitif hukuka sızmış doğal hukuk kaynaklı haklarına dayanarak kazanmışlardır. Mevcut dünya sistemine ve uluslararası hukuk alanına “egemen eşit” devletler olarak katılmak isteyen halklar, böyle bir hakka “doğal” olarak sahip olduklarını ileri sürmüşler ve ciddi mücadeleler sonucunda pozitif hukuk metinlerine girmiş olması da hakkın “doğal hukuk” karakterine bir halel getirmemiştir.³¹

uluslararası hukuka uyarlanması), temelde rıza, irade, antlaşma vb. pozitivist kavramlar üzerinden olmuş, Sovyetler -örneğin- iradeci yaklaşımın daha mesafeli yaklaştığı uluslararası yapılageliş kurallarına (bu çerçevede) antlaşmalar karşısında adeta ikincil bir önem atfetmiştir.

³¹ Öte yandan, özellikle pozitif hukuka aktarım sırasında yapılan düzenlemeyle, bu hakka sahip olma durum ve koşulları sıralanmış, hak böylece pozitif hukukun *da* konusu olmuştur. Böylece, doğal hukuka atfen bu hakkı kullanarak bağımsız olanlar da, artık iradeci/pozitif hukuk alanına dâhil oldukları için, bu hakkın doğal hukuk çerçevesinde kullanılmasına toprak bütünlüğü vb. pozitif hukuk ilkeleri üzerinden itirazlar getirmişlerdir. Kısacası, *decolonize* olan halklar/devletler, o an itibarıyla de uluslararası sistemin birer eşit egemen devleti varsayıldıkları için, yine “doğal olarak”, pozitivist/iradeci görüşü benimsemişlerdir; hem artık parçası oldukları uluslararası hukukta hem de böylece kurdukları kendi ulusal hukuklarında.

Öte yandan, mevcut uluslararası hukuk sisteminin ve mevcut uluslararası iktidar yapılanmasının (“eşit/tam”) parçası olmak bağımsızlıkla eşanlı bir süreç illa ki olmadığı için, özellikle mevcut iki ana iktidar odağının dışında kalan ya da kalmayı tercih edenler de Bağlantısızlık Hareketi’ni kurmuştur. Diğer ilgili tartışılabilir konular bir yana, buradaki temel sav açısından belirtmek gerekirse, bu hareketin de uluslararası ilişkiler ve hukuk sistemi açısından “doğal hukuk” temelli bir bakış ve söylem geliştirdikleri açıktır. Nitekim Bağlantısızlar’ın en çok başvurduğu kavramlar, “adil” bir uluslararası sistem, egemen eşitlik, adalet, barış, dayanışma, siyasi ve ekonomik self-determinasyon vb. olmuştur. Bağlantısızlar’ın konumuz açısından önem taşıyan bir diğer önemli özelliği ise, iktidarda olmadıkları alanda doğal hukuka başvururken iktidarda oldukları alanda pozitif hukuk anlayışını benimsemeleridir. Nitekim üyeleri mevcut uluslararası hukuk sisteminin eşit birer parçası olduklarında ve özellikle de kendi iktidar alanları olan ulusal hukuk sistemlerinde temel olarak iradeci yaklaşımı benimsemişlerdir. Gerçekten de, en azından bir kısmının özellikle 1970’lerki petrol krizi vb. gelişmelerle uluslararası iktidar yapılanmaları içerisinde yer almaya başlamasıyla Hareket de tavsamıştır. Yine, ABD’nin hegemonik liderliğinde ilerlediği düşünülen küreselleşme sürecine karşı yürütülen uluslararası iktidar mücadeleleri açısından da benzer bir durum söz konusudur. Bilindiği üzere, egemen eşitlik, uluslararası adalet gibi “doğal hukuk” a atıfla açıklanan temelleri olan Hareket, 2000’lerde Latin Amerika merkezli olarak yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede 1960’lar ve 1970’lerin kavram setlerinin kısmen yenilenmesi, uyarlanması ve hatta dönüştürülmesiyle kurgulan “ küreselleşme karşıtı” dil ve argümanlar, doğrudan doğal hukuk görüşüne yaslanılsa bile en azından iradeci görüşlerle açıklanamayacak “adil” bir uluslararası ekonomik ve siyasi sistemin kurulması çağrısı temellidir. Özellikle geleneksel bağlantısız ülkelerden çok Venezüella ve İran gibi yeni uluslararası iktidar karşıtı devletlerin başını çektiği bu neo-Bağlantısızlık Hareketi, uluslararası iktidar yapılanmasında yeni bir dengeyi talep ederek doğal hukuk görüşüne “iktidar talep etme” bağlamında/sürecinde başvurulduğu savını doğrular niteliktedir.

Doğal hukuk görüşünün dönemselliği konusunda örnek verilebilecek bir diğer tarihsel sekansa, Helsinki Nihai Senedi’yle (1975) başlayan süreçtir. Yukarıda vurgulandığı gibi, Yalta dengesi üzerine kurulan ve özellikle Soğuk Savaş’ın ilk döneminde kendisini gösteren iki kutuplu “uluslararası sistem”, 1970’lerin başında tavsamaya başlamış ve bunu sembolize eden de 1975 Helsinki Nihai Senedi

olmuştur. Evveleminde ABD'nin diğer kutup Sovyetler Birliği karşısında görel olarak ön plana çıktığı ve tabiri caizse *primus inter pares* olduğu bu dönem, çalışmanın temel savı açısından ifade etmek gerekirse, aslında uluslararası iktidar yapılanmasında yeni bir evreye geçilme sürecine (globalleşme) de tekabül etmektedir. ABD, 1970'lerle mevcut uluslararası iktidar dengesi içerisinde diğer ana iktidar odağı (ortağı) Sovyetler Birliği'nin iktidardaki konumunu sorgulamaya ve hatta onu “devirmeye” yönelmiştir. Nitekim ABD'nin mevcut uluslararası iktidar yapısını kendi lehine değiştirme arayışının hukukun kaynağı bağlamındaki yansımaları da, doğal hukuk görüşünün ön plana çıkması olmuştur. Helsinki'de ifadesini bulan bu durum, ABD'nin 1970'lerin sonunda “insan haklarını bir dış politika aracı” olarak *keşfetmesi* ile uygulamadaki yansımalarını daha ciddi şekilde göstermeye başlamıştır. ABD, nüfuz/iktidar alanını Sovyetler Birliği'nin iktidar alanı da dâhil olmak üzere çok daha geniş alanlara doğru genişletme arayışında doğal hukuk temelli görüşlere sıklıkla başvurmuştur. Nitekim “insani müdahale”³² vb. kuvvet kullanma genel başlığındaki mevcut pozitif hukuk kurallarının ya “geniş” yorumlanması ya da dinamik uluslararası yapıya ayak uyduramadığı gerekçesiyle fiilen geçersiz, kadük ya da yetersiz ilan edilmesi de bu dönemden başlayarak söz konusu olmuştur.

2.2. İktidardan Talep Etme Zemini/“Gereği” Olarak Doğal Hukuk Görüşü

Doğal hukuk görüşünün önem kazandığı veya hukukun dayanağına ilişkin olarak açıklayıcı bulunduğu bir diğer durumsa, mevcut iktidardan iktidarını yürütme biçimiyle ilgili temel reform taleplerinde bulunduğu tarihsel dönemlerdir. İnsan ve daha da önemlisi devlet üstü ve ötesi bir kaynağa (örneğin, doğa) atıf yapılan bu dönemlerde, böylesi bir üst kaynak vurgusunun iktidardakileri de bağlayan kuşatıcı kuralların varlığına ve bağlayıcılığına işaret etmek amaçlı olduğu açıktır.

Hemen vurgulamakta yarar var: Böyle durumlarda söz konusu olan, mevcut şartlar altında mevcut iktidar yapısına dâhil olunamayacağı bilincinde olunması

³² İlk kez Reagan döneminde gündeme gelen bu türden kavramlar çerçevesinde yapılan ilk “insani müdahale” de, 1989'da Panama'ya gerçekleştirilen *Operation Just Cause*'dur. Hemen dikkat çektiği üzere, bu ve devamındaki benzer operasyonların isimleri de genelde açık ya da zımni olarak “adalet” vb. kavramlara göndermede bulunmaktadır.

olabileceği gibi, mevcut iktidar yapısına dâhil olmak gibi bir isteğin/iradenin olmadığı durumlar da olabilir. Her durumda, gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde iktidar yapısına ortak ya da yeni iktidar odağı olarak “yakın gelecekte” dâhil olma durumu, ihtimali ya da iradesi yoktur. Bu “iktidara talip olmama” durumuysa, doğal hukuk görüşüne çeşitli düzeyde reform isteme yani “iktidardan talep etme” anlamında başvurulması anlamına gelir.

Nitekim özellikle 1990’larda çevre ve insan hakları gibi konular özelinde ön plana çıkan uluslararası sivil toplum (NGO) hareketleriyle Dünya Sosyal Forumu gibi çoğunlukla kendi içinde de çok farklı görüşleri barındıran heterojen hareketler, gündeme getirdikleri taleplere meşruiyet zemini olarak doğal hukuk görüşünü ve türevlerini esas almıştır.

Gerçekten de, özellikle insan hakları ve çevre üst başlığı altında ele alınabilecek taleplerle hak temelli her türlü vatandaş talebi bir şekilde doğal hukuka atfen açıklanmaktadır. Hatta bu çalışmanın temel savı çerçevesinde belirtmek gerekirse, bu kaçınılmazdır da. Çünkü uyulması gereken kurallar ya da sahip olunmak istenen haklar bütünü, bu kuralları/hakları belirleme yetkisiyle donatılmış resmi kurum ve merciler dışında kalan tüm taraflar açısından ancak talep edilerek gündeme getirilebilir niteliktedir. İlgili taraflar için başka bir alternatif de gözükmemektedir.

Bu çerçevede, özellikle güvenlik temasının belirleyici ve diğer her türlü sorunun öteleyici özellik taşıdığı Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra birikmiş sorunların ele alınması bağlamında artan sivil hareketler ve NGO’lar üzerinden yürütülen mücadelelerde başvuru ana hukuksal dayanak, doğal hukuk görüşü olmuştur. Hem ulusal hem de uluslararası düzlemde rastlanan bu türden sivil hareketler, eşitlik, kardeşlik, dayanışma, doğuştan gelen/sahip olunan doğal ve yadsınamaz haklar, çevre ve doğa gibi kavramlarla temel olarak doğal hukuk görüşüne yaslanmışlardır. Kaçınılmaz olarak mevcut iktidar yapısına karşı yönetilen talepler, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti vb. pozitif hukuka da girmekle birlikte içeriği ancak teorik düzeyde açıklanabilecek bir anlamda soyut kavramlarla desteklenmiştir. Nitekim çeşitli uluslararası sivil toplum hareketleri gözlemci, danışman vb. sıfatlarla insan hakları ve çevre üst başlığında toplanabilecek çeşitli uluslararası sözleşmelerin hazırlanması sürecine aktif olarak

katılmış ve birçok resmi metinde doğal hukuktan mülhem ilke ve kurallara yer verilmesi sağlanmıştır.

Bu durum, mevcut (eski) uluslararası iktidar yapısının önemli bir dönüşüm geçirdiği ve Soğuk Savaş sonrası bir geçiş dönemini temsil eden 1990'lara tekabül etmesi açısından da ayrıca manidardır. Zira iki-kutuplu iktidar yapısının resmen dağıldığı ve yeni dönemin dinamiklerinin ve özelliklerinin tartışıldığı bu geçiş döneminde yapılan tartışmalar da, temel olarak yeni iktidar yapısının ve sistemin ne'liği üzerine olmuştur. Gerçekten de, tarihin sonunun geldiği şeklindeki önermeleri de, iktidar mücadelesinin bitmediği, yeni bir form aldığı ve medeniyetler çatışması şeklinde olacağı şeklindeki teorik açıklamaları bu çerçevede de okumak pekâlâ mümkündür. Nitekim “insanlığın ideolojik evriminin sonuna gelinmesi” nedeniyle mevcut uluslararası ve hatta tüm ulusal iktidar mücadelesinin sona erdiğini öne süren görüşün “ayakta kalan” uluslararası iktidar merkezinin iradeci hukuk ve dünya görüşünü rasyonel aklın keşif ve temsil ettiği “doğanın gerekliliği”ne atıfla açıkladığı bilinmektedir (Fukuyama). Benzer şekilde, yeni bir uluslararası iktidar mücadelesinin başladığını “öngören” görüş de, “doğası gereği” çatışma üretecek “doğal nedenler”e başvurmaktadır (Huntington). Üstelik yine tam da bu dönemlerde neo-idealist/neo-Kantian³³ görüş ve yazılarıyla gündeme gelen Philip Allott gibi akademisyenlerin mevcut uluslararası sistemin uluslararası hukukta yapılacak eşitlikçi, savaşı ve silahları yasaklayan köklü değişikliklerle mümkün olduğunu dile getirdikleri bilinmektedir.³⁴

³³ Hemen belirtmekte yarar var: 19. yüzyılın sonlarında uluslararası hukuk alanında pozitif hukuk ekolünün yerleştiği, bir başka deyişle uluslararası iktidar yapılanmaları açısından belli bir dengenin sağlandığı bir dönemde bu dengenin içinde yer almayan Almanya menşeli eserleriyle gündeme gelen Immanuel Kant, özellikle “Ebedi Barış (*Perpetual Peace*)” çalışmasıyla cumhuriyet şeklinde örgütlenmiş dünyada barışın sürekli olacağını önermiştir. İnsan aklına yapılan vurgu ve bu çerçevede cumhuriyet rejiminin insan aklının emrettiği “ideal” sistem olarak önerilmesi, burada doğal hukuk görüşlerinin dönemselliği açısından yapılan değerlendirme açısından dikkat çekicidir.

³⁴ Özellikle **Eunomia: New Order for a New World** (1990) ve **The Health of Nations: Society and Law beyond the State** (2002) kitaplarıyla gündeme gelen Allott'a yönelik “realist” akademik eleştirilere örnek olması açısından bkz. Carol A. L. Prager, “Allott in Wonderland”, *Review of International Studies*, Cilt 24, Sayı 4 (1998), s. 563-572.

Nihayet, amacı, nihai hedefi ve hatta etkililiği konusunda kimi tartışmalara konu olmakla birlikte, Dünya Sosyal Forumu gibi oluşumlar da birçok açıdan buradaki savı doğrular nitelikte hukuksal argümanlara başvurmaktadır. Mevcut dünya sisteminin ve hegemonik iktidar yapılanmasının özellikle sosyo-ekonomik sorunlarına vurgu yapan ve hegemonya karşıtı mücadele yürüttüğünü ilan eden bu türden oluşumlar, öte yandan, göz ardı edilemez hukuksal önermelerde de bulunmaktadır. Bu taleplerin önemlice bir kısmı da reformdan öte köklü sistemik değişiklikler, dönüşümler önermektedir. Nitekim uluslararası adalet, eşitlik, dayanışma vb. kavram setleri üzerinden yürütülen mücadelenin en önemli teorisyenlerinden Boaventura de Sousa Santos ve Balakrishnan Rajagopal gibi akademisyenler, (uluslararası) hukuk konusunda da radikal çağrılar ve çalışmalar yapmış ve yeni bir uluslararası hukuk düzeni çağrısından bulunmuştur.³⁵

SONUÇ

Uluslararası hukukun dayanağına ilişkin görüşlerden doğal hukuk görüşü, temel olarak, insan ve devlet müdahalesine kapalı olan ve fakat sadece akıl (ve kısmen vicdan) gibi insani araçlarla keşfedilerek kendisine uygun yasal düzenleme yapılması gereken bir alana göndermede bulunmaktadır. Öyle ki, hukukun üstünlüğü vb. ilkeler, pek çok bağlamda ancak kendisine aykırı olmayan yasal metinleri meşru ve geçerli kılan “doğal hukuk” alanına gönderme yapar şekilde algılanmakta ve önerilmektedir.

Böylesi *a priori* verilere dayalı hukuk anlayışının teori ve uygulamada sıklıkla “olması gereken hukuk” (*de lega ferenda*) kavramıyla bağlantılı olarak anıldığı ve iradi hukuk anlayışının yansıması olarak kabul edilen “olması gerek hukuk” (*lex lata*) ile karşılaştırıldığı bilinmektedir. Buysa, doğal hukukun cari hukuk karşısında farklı teorik hukuksal tartışmalar ve “ilerlemeci” önermeler yapılmasına imkân sağlayan bir “araç” olarak görülmesine neden olmaktadır. Üstelik tüm bu tartışmalarda, siyasetle doğrudan doğruya iç içe olan iradeci hukuk görüşünün bu

³⁵ Nitekim, özellikle de Sousa Santos’un İngilizce’deki kitapları arasında yer alan çalışmalarının başlıkları ve içerikleri de bu yeni çağrıyı gözler önüne serer niteliktedir: **Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition**, Routledge, New York, 1995; ve **Toward a New Legal Common Sense. Law, Globalization, and Emancipation**, Butterworths, London, 2002.

durumdan kaynaklanabilecek olası arazlarının siyasete daha mesafeli olduğu önerilen doğal hukuk görüşüyle dengelenebileceği görüşü de kendisini açıkça hissettirmektedir. Nitekim özellikle Soğuk Savaş sonrası dünyada hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki tartışmalarda doğal hukuk görüşünün “aktivist” bir nitelik taşıdığı da açıktır.

Her durumda, siyaset üstü, nötr, ahlaki, vicdani ve de akli bir öneri zemini sunup sunmadığı konusundaki öznel değerlendirmelerden bağımsız olarak, doğal hukuk görüşünün en azından iddia ettiği gibi günlük siyasetten ontolojik manada kopuk olup olmadığının sınanması esastır. Bu, en azından, destekçileri dâhil doğal hukuk görüşünün olgusal manada ayakları zemine daha sağlam basar bir şekilde ele alınması açısından önem taşımaktadır.

Bu amaçla yola çıkan ve doğal hukuk görüşünün ön plana çıktığı çeşitli tarihsel sekanslar ve kimi önemli temsilcileri bağlamında seçici bir değerlendirme yapan bu kısa çalışmada, doğal hukukun iddia daha doğrusu ima ettiğinin aksine en geniş anlamıyla siyasetle iç içe olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu, illa ki “olumlu” ya da “olumsuz” bir durum da değildir. Gerçekten de, doğal hukuk görüşü, kendi akademik ve felsefi değerinden bağımsız olarak, iktidarda olmayanların ya iktidar talep etmek ya da iktidardan talep etmek için başvurdukları bir “hukuk paradigması”dır. Bir başka deyişle, pozitif hukuku bir şekilde belirleyemeyenlerin bu yetkiye sahip olan iktidar merkezlerine karşı öne sürdükleri argümanlar ve talepler için neredeyse yegâne zemini sunmaktadır.

Bu durumda, doğal hukuk görüşünü *önerme* dönemlerinin hukuku olarak kodlamak mümkündür. Bu çerçevede yapılan önermelerse mevcut duruma göre farklı şekillerde olabilecektir: Mevcut iktidar yapılanmasına dâhil olmak isteyen veya zaten içerisinde bulunan iktidar alanında bir üst aşamaya çıkma isteğinde olanlar açısından sırasında dayatıcı da olabilen *kurucu önerme* söz konusudur. Kerhen ve/veya iradi olarak iktidardan talep etmekle yetinenler açınsansa *reformist önermeden* söz edilebilir. Her durumda, “uyulması gereken kurallar manzumesi olarak hukuk”u belirleme durumunda olan iktidara yöneltilmiş *önermeler* söz konusudur.

Giriş kısmında da vurgulandığı gibi, akademik ve özellikle de kişisel anlamda pekâlâ kendi başlarına belli bir anlama ve değere sahip olabilecek bu görüşler, nihayetinde literatüre belirleyicilik düzeyinde girmiş ve siyasetin belli dönemlerinde “açıklayıcılık” gücüne mazhar bulunmuştur. Buysa, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler dâhil olmak üzere tüm sosyal bilimler alanlarında sahip çıkılan yaklaşımlardan olması nedeniyle, doğal hukuk görüşünü pratik anlam ve etkileri üzerinden değerlendirme gerekliliğini de gündeme getirmektedir.

Bu çerçevede yapılması gerekense, her bir ana görüşü sadece önerdikleri teorik çerçevelerinde değil, sahip çıkılarak gündeme geldikleri veya “belirleyici” oldukları ya da buldukları dönemler itibariyle değerlendirmektir. Bir başka deyişle, hukuk görüşlerini tarihsel arka planları içerisinde siyaseten anlamlı oldukları ya da buldukları dönemlerin özelliği üzerinden de değerlendirmek gerekir. Ya da en azından böyle bir girişimle, uluslararası hukukun dayanağına ilişkin ana görüş ve ekolleri “dünya/uluslararası ilişkiler tarihi” içerisinde konumlandırmak daha kolay olacaktır. Zira en teorik görüşler dâhil insan-ürünü her şeyin büyük ölçüde belli bir sosyo-ekonomik, toplumsal ve tarihsel bağlamın çıktısı olduğu açıktır. Öyle ki, tarihi görüşlerle ekollerin dönemdaşlarını ve sonrasını etkileme kapasitesini bile belli bir tarihsel bağlam içerisinde açıklamak mümkün olsa gerektir. O zaman, yukarıda ele alındığı gibi özellikle de modern uluslararası hukukun ilk ortaya çıktığı dönemde doğal hukuk görüşünün taşıdığı önem hatırlandığında, günümüz uluslararası hukuk tartışmalarını da alanın bu türden tarihi ve felsefi temelleriyle kurucu karakteristikleri açısından değerlendirmek hem mümkündür hem de gerekli.

Nihayet bitirmeden tekrar vurgulamakta yarar var: Tüm ilişkisellik vurgusuna rağmen kuşkusuz her bir teorik görüşün kendine has değeri de olmak gerekir. Ancak literatür ve uygulamada uzun dönemler boyunca açıklayıcı kabul edilmiş ana görüş ve ekolleri daha bütüncül bir şekilde açıklamak, ancak ve ancak tekabül ettikleri tarihsel bağlamlar üzerinden yapılacak değerlendirmelerle mümkün olacaktır. Özellikle de doğal hukuk görüşü gibi gündelik siyasetin üstünde olduğu şekilde yaygın bir kanı olmakla birlikte, her türlü siyasi tartışmanın en önemli hukuksal boyutlarından birisi olan ve olmaya devam eden bir yaklaşım konusunda.

KAYNAKÇA

ADAMS, Julia, “Principals and Agents, Colonialists and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies”, *American Sociological Review*, Cilt 61, Sayı 1 (1996), s. 12-28.

AKAL, Cemal Bali, **Modern Düşüncenin Doğuşu – İspanyol Altın Çağı**, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

ALLOTT, Philip, **Eunomia: New Order for a New World**, Oxford University Press, Oxford, 1990.

ALLOTT, Philip, **The Health of Nations: Society and Law Beyond the State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

ANGHIE, Antony, **Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

CASTRO, Daniel, **Another Face of Empire**, Duke University Press, Durham, 2007.

DE SOUSA SANTOS, Boaventura, **Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition**, Routledge, New York, 1995.

DE SOUSA SANTOS, Boaventura, **Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, and Emancipation**, Butterworths, London, 2002.

HENKE, Lewis, **The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1949.

HERNANDEZ, Bonar Ludwig, “The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551” 2001,

http://userwww.sfsu.edu/~epf/journal_archive/volume_X,2001/hernandez_b.pdf, (erişim tarihi 26 Mayıs 2011).

GROTIUS, Hugo, **Freedom of the Seas or the Right which Belongs to the Dutch to take Part in the East Indian Trade**, (Çev.) Magoffin R.V.D., Oxford University Press, New York, 1916.

KUNZ, Josef L., “Natural-Law Thinking in the Modern Science of International Law” *The American Journal of International Law*, Cilt 55, Sayı 4 (1961), s. 951-958.

ÖKTEM, Niyazi, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, 4. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1988.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri, I. Kitap**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

PRAGER, Carol A. L., “Allott in Wonderland”, *Review of International Studies*, Cilt 24, Sayı 4 (1998), s. 563-572.

RUGGIE, John Gerard, “The Past as Prologue?: Interests, Identity, and American Foreign Policy”, *International Security*, Cilt 21, Sayı 4 (1997), s. 89-125.

SCOTT, James Brown, **The Catholic Conception of International Law**, The Lawbook Exchange, New Jersey, 2007.

SHAW, Malcolm N., **International Law**, 5. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

TELLAL, Erel, “Mirsaid Sultan Galiyev”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 1 (2001), s. 105-133.

WILLIAMS, Robert A., **The American Indian in Western Legal Thought: The Discourses of Conquest**, Oxford University Press, USA, 1993.

YÜKSEL, Mehmet, **Modernite, Postmodernite ve Hukuk**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

